

De vaste grond – een doodgezwegen boek¹

Het valt te betwijfelen of ons blad de aangewezen plaats is bijzondere aandacht te wijden aan wijsgerige uitingen. Het is welhaast zeker dat het merendeel van de lezers geen lust zal hebben zich daarin te verdiepen of overtuigd zijn dat hun daarvoor de intellectuele capaciteiten ontbreken. Wij willen ook niet graag meedoen met de ‘popularisering’ van de wetenschap, waarvan we weinig verheugende resultaten kunnen registreren. Wanneer wij dan toch hier spreken over de jongste publicatie van Dr. A.E. Loen²: *De vaste grond*³, vindt het zijn grond allereerst in onze overtuiging dat we in dit geschrift – vrucht van lang zwijgen, diep geduld, indringende denkkraft – te doen hebben met de gewichtigste openbaring van de wijsgerige geest in Nederland sinds Bolland, Heymans en Bierens de Haan.

Laten wij er onmiddellijk aan toevoegen dat een nevengrond ligt in de ergernis daarover dat deze geweldige prestatie, voortdurend en consequent, als bij onderlinge afspraak wordt doodgezwegen. Uit verlegenheid? Uit onvermogen? Uit overwegingen van minder allooi? Wij weten het niet – hoe het zij, wij onzerzijds willen het zwijgen verbreken, al kunnen wij niet anders doen dan op het boek wijzen. Ook wie het niet leest of niet lezen kan, moet toch weten dat het bestaat en waarover het gaat. Dit temeer omdat vele lieden bij alle bescheiden afweer tegenover het wijsgerig denken via de dagbladpers en de intellectuelenweekbladen in een sfeer gesteld worden waar ze zich heel gemoedelijk blootstellen aan de penetratie van het existentialisme. Dezelfde mensen die zich onbekwaam achten kennis te nemen van de resultaten van Dr. Loen spreken een aardig mondje vol Sartre-Frans.

En nu is het wel waar dat men de ene oppervlakkige kennis niet met een dergelijke andere kan genezen, maar we hebben ons te voegen in de doem van de publiciteit. Men kan niet vertrouwen dat de mensen instinctief het rechte zullen ontdekken, zelfs niet op de lange duur. Er is geen grond meer voor het vertrouwen dat de stille stem ten slotte doordringt. Het spreekwoord dat de goede verstaander maar een half woord nodig heeft blijft waar, maar het wordt overschaduwd door de ervaring dat goede verstaanders, de van nature ontvankelijken, de “receptief-genialen” (Constantin Brunner)⁴, de snel tot de kern doordringende geesten uitsterven en vooral door de onklarheid waarin het “halve woord” gedompeld wordt door de stormloop van suggesties van alle kant op ons losgelaten.

---

¹ K.H. Miskotte schreef voor *In de Waagschaal* vier artikelen over het werk van dr. A.E. Loen, dat hij hogelijk bewonderde: in 1947, in 1963 (in 2 delen) en in 1965. Wij bieden deze aan in één bestand. Dit eerste artikel verscheen in jaargang 2 (1946-1947) nr. 50, 4-5. Spelling en interpunctie zijn in de teksten (behalve in de citaten) aangepast aan moderne normen. Miskotte schreef ook het “Geleitwort” bij de Duitse uitgave van Arnold E. Loen: *Säkularisation – von der wahren Voraussetzung und angeblichen Gottlosigkeit der Wissenschaft*. München: Chr. Kaiser Verlag 1965. [4588] Deze tekst is elders op deze website te vinden onder ‘digitaal’: *Woorden vooraf en ten geleide van diverse boeken*.

² Prof. dr. ir. A.E. (Arnold) Loen (1896-1990) studeerde elektrotechniek in Delft en natuurkunde in Leiden. Daarna studeerde hij filosofie in Leiden, Heidelberg en Marburg. Na een loopbaan in het voortgezet onderwijs was hij van 1955 tot 1966 hoogleraar in ‘de wijsgerige inleiding tot de godsdienstwetenschap en de wijsbegeerte van de godsdienst’ aan de Utrechtse theologische faculteit.

³ A.E. Loen: *De vaste grond*. Amsterdam: H.J. Paris 1946. [4671]

⁴ Zie Miskottes proefschrift *Het Wezen der Joodsche Religie*. Amsterdam: H.J. Paris 1933, 394. Hij citeert daar Constantin Brunner, *nom de plume* van de Duits-Joodse filosoof Arjeh Yehuda Wertheimer (1862-1937): *Unser Christus, oder das Wesen des Genies*. Berlin: Oesterheld 1921, 225. [813]

Loens boek is ronduit gezegd een christelijke existentiële filosofie, zo doorwrocht dat men het rustig naast en tegenover Heidegger en Jaspers kan plaatsen. Het gaat om het wezen van het mens-zijn, van het menselijk heden, de menselijke beslissing, het gaat over de zin van de "tijd" en van de "wereld" in het leven van de mens, en dus over de angst en over de verveling, over de conventie en over de sensatie. En dit alles niet als een praat óver, maar als een door het denken doorgevoerde analyse van deze grootheden, zó dat we niet stémmingen beschreven vinden, maar geestelijke wérkelijkheden, geestelijke verhoudingen, betrekkingen tot de eeuwigheid, in redelijke verantwoording vervat, kunnen volgen.

Doch dit is nog maar de kleinste zijde van het boek, de grootheid, de bindende macht, het baanbrekende ervan ligt elders. Hoe zal men het uitleggen? Zie, wat tegen alle existentiële filosofie als bezwaar bleef gelden kunnen we samenvatten in deze vragen:

1) hoe is de verhouding van deze *Daseins*-analyse (als verdiepte psychologie of fenomenologie) tot de logica?

2) hoe laat zich een dergelijke zelfkennis, wezenskennis, zijns-deelname inbouwen in de encyclopedie van de wetenschappen, met name de 'exacte'?

3) hoe laten de laatste vooronderstellingen van de existentiële filosofie zich zelfstandig poneren, zonder theologie?

Deze vragen, waardoor elke filosofie van het mensenbestaan telkens weer dreigt te verschijnen als een soort lyrisch gedicht van tirannieke strekking en vertaald in het abracadabra van overbodige theoremen, zijn door Loen niet alleen niet ontweken, hij is ze tegemoet gegaan, hij heeft ze niet alleen ontmoet, hij heeft ze beantwoord op een gans ongedachte wijze. Want Loen stelt zijn bestaansanalyse uitdrukkelijk als toeleiding tot het rechte verstand van de encyclopedie van de wetenschappen. En hij stelt haar uitdrukkelijk afhankelijk van de theologie, of liever van het Woord Gods.

De bouw van zijn boek ziet er dan ook uit als volgt: de hoofdingeling is A. het Woord, B. het Bestaan (dat is: het mensenleven), C. het Zijn, D. het Kennen.

Deel B heeft de volgende indeling: a) de schepping van het zelf, b) de verzelfstandiging van het zelf. Onder a) bijvoorbeeld § 13 het heden binnentreden, § 14 in de tijd vastgesteld worden, § 15 in de wereld zijn; onder b) wordt behandeld § 18 - § 23 het bestaan tegenover het woord van de schepping, het bestaan tegenover het oordeel, het bestaan tegenover de verzoening, het bestaan tegenover het gebod, het bestaan in de verlossing, het bestaan naar de voleinding.

Deel D bevat: a) transcendentia en transcendentia van het kennen, b) begrip en aanschouwing – en loopt uit op een ordening van de wetenschappen, waarbij met name uitvoerig gehandeld wordt over de plaats van de logica, de wiskunde, de mathematische natuurkunde, de theologie, de filosofie.

De lezer versta me wel – misschien om daarover zich te ontstellen – dat de bedoeling niet is een bundeling van 'algemene' beschouwingen binnen het raam van een 'christelijk' vooroordeel, een geheel waaraan men zich gemakkelijk onttrekken kan, door nu weer eens voor de afwisseling van een ander 'standpunt' uit te gaan. De bedoeling is, bij alle ingetogenheid, bijna mensenschuwe bescheidenheid en hartgrondige afkeer van grote woorden, te betuigen en te betogen dat dit alles tezamen "*de vaste grond*" vormt voor heel

het leven, voor denken, gevoel en gedrag, voor kerkelijk en cultureel, voor existentieel en academisch denken.

De mathematische fysica heeft een zekerheid, die onzeker wordt indien *dit*, dat is: Gods Woord, dat is: Gods Spreken, dat is: de uitgesprokenheid van de wereld, *niet* de vaste grond is waarop wij kunnen bouwen. Filosofie wil doordringen tot de grond, haar doel is de overwinning van elke voorlopigheid, zij kan zich slechts tevredenstellen met de vaste grond, waar elk vragen ophoudt. En omdat niets aan de grond onttrokken kan zijn, wordt alles haar tot object. Zij heeft niet één domein, maar omvat alle domeinen. Toch wordt zij daardoor niet tot de som van de vakwetenschappen. Want het al is méér dan de som van de domeinen; en dit meerdere heeft juist betrekking op het in de grond gegrond-zijn. Theologie is de wetenschap van de grond, filosofie is de wetenschap van het gegrond-zijn in de grond. Hierdoor wordt zowel de afhankelijkheid als de meer-omvattendheid van de filosofie ten opzichte van de theologie tot uitdrukking gebracht. De filosofie is *afhankelijk* van de theologie: immers, om te kunnen handelen over het gegrond-zijn moet zij eerst handelen over de grond. Haar beginsel is dus theologisch. Nu kan er over het woord niet op twee verschillende wijzen gehandeld worden: er is geen plaats voor een ‘filosofische’ methode naast een theologische. Als deze tweeheid toch gesteld wordt, komt dit steeds neer op een suprematie van de menselijke logos over de goddelijke: dit is afgodisch. Maar de filosofie is ook *meer omvattend* dan de theologie. Zij kan nergens halt maken, maar moet overall de laatste vragen stellen. Geen gebied, geen wetenschap is voor haar veilig. Zij treedt daarbij op als *metatheorie*: het gegrond-zijn, dat aan de vakwetenschap zelf niet bewust is, heeft zij begripmatig te bepalen. Slechts één wetenschap is daarvan uitgezonderd: de theologie. De filosofie kan zich niet vermeten ook voor die wetenschap waarvan zij afhankelijk is tot metatheorie te worden.

Wanneer we zouden voortgaan met weergeven en citeren zouden we telkens stuiten op hetgeen niet algemeen-verstaanbaar is en zeker nog minder verstaanbaar als men het uit zijn omgeving isoleert. Vooral zouden we de aanvankelijke indruk van de éénheid van de grootse conceptie van dit boek weer verstoren. Zoals gezegd, dit is geheel zelfstandig, origineel, elementair denkwerk, zoals bij ons weten nergens in Nederland wordt volbracht. Het is geboren uit circa 15 jaar van gezette studie (sedert de verschijning van Loens dissertatie *Wijsbegeerte en Werkelijkheid*⁵). Hij legde de laatste hand aan het manuscript in mei 1944, na er 2½ jaar aan geschreven te hebben, natuurlijk telkens gestoord en opgehouden door zijn dagelijks werk als directeur van een Rijks HBS. Zelden zal in de moderne tijd een zo groot werk zo zonder ophef, maar ook zo zonder ontkenning-van-ophef (romantiek van stilte en teruggetrokkenheid), zo zakelijk en zo zeker ten einde gebracht zijn. Wel was de auteur bijzonder uitgerust tot deze taak: hij is ingenieur, doctorandus in de wis- en natuurkunde, doctor in de wijsbegeerte, verwickeld in pedagogische vragen en voortdurend gefascineerd door de dialectische theologie. Van de nieuwe machines in de mijnbouw aanwendbaar tot de nieuwe opvattingen over de predestinatie beweegt zich zijn geest over een wijd gebied van gegevens, problemen, methoden en visies.

---

⁵ Dr. A.E. Loen: *Wijsbegeerte en werkelijkheid – een inleiding tot een onderzoek van het geloof*. Utrecht: H. Honig 1927. [221]

Toch meen ik dat de drijfkracht van zijn inspanning niet in welke wetenschap of welke praxis ook gezocht moet worden, maar in een onuitroeibaar metafysisch heimwee, een Godsverlangen, of beter: in de diepe dankbaarheid voor de *kennisse Gods*, waarvan hij in de gemeente van Christus door het Woord een medegenoot werd.

Dr. Loen, als een echte Hollander, spreekt moeilijk over de diepste dingen, de laatste vragen. Het raam van een wetenschappelijke uiteenzetting geeft hem gelegenheid een koele sfeer rondom zich te stellen en te handhaven. Des te inniger en overtuigender dringen daarom de uitingen dóór van het geloof van de gemeente. Zonder zich aan te dienen als origineel tintelt het boek van oorspronkelijkheid, en bij alle kritiek op de menselijke religie ondervinden wij het geheel als een werk van diepe vroomheid.

Het is ondoenlijk op een werk, zo uitzonderlijk dat er hoogstens elke halve eeuw iets van dien aard te beleven valt, in een weekblad dieper in te gaan, laat staan kritische opmerkingen te stellen, die trouwens dezerzijds niet anders dan vragen zouden kunnen zijn, die hoogstwaarschijnlijk op een tekort aan begrip zouden blijken terug te gaan. Eén opmerking moet ons van het hart, een bloot-formele. Waarom de degelijkheid en de eenvoud, de afkeer van de minste schijn van praal en gewichtigheid zo ver te drijven dat men zulk een inhoud in 332 bladzijden samen stouwt, waardoor een toch reeds minder vlotte stijl noodzakelijk door gedrongenheid lijden moet. Ik ontken niet dat wie er goed inkomt ook daarin een bijzondere bekoring vinden kan en ik ontken dat de schrijfwijze van het boek degenen die het doodzwijgen voldoende excuseert. Een Duitser zou er vijf *Bände* van gemaakt hebben, in dit geval zou hij nauwelijks ruimte gevonden hebben om de innerlijke maten te ontvouwen. Goed, laat men de mensen niet afschrikken door massa's letters en pretentieuze titels – maar in dit boek staat beslist te véél op een beperkte ruimte. Gegeven deze onzes inziens te ver gedreven zakelijkheid moet de lezer zich voortdurend verwonderen dat hij ook in de zwaarste passages geboeid blijft. Maar is het eigenlijk te verwonderen, op de keper beschouwd, dat we gespannen blijven luisteren, als in de 20ste eeuw een synthese van theologie, wijsbegeerte en exacte wetenschap wordt beproefd? En dat in een effen toon, waarin de zuiverste voorzichtigheid en de helderste geestdrift samenklinken?

Wij geven enkele citaten uit deel B, de existentiologie in engere zin, eerst uit § 16 “Dagelijks en alledaags”.

“Het Woord komt tot ons in het dagelijks hernieuwde heden; het bestaan ontvlucht het dagelijkse. In zijn alledaagsheid ziet het het dagelijkse (het vernieuwende Woord) als de voortdurende onrust van het labiele evenwicht, als het ononderbroken gevaar voor verbreking der bestaanszekerheid, door het gesteld-worden in beslissingen die niet hun fundament hebben in de vaste bodem van het in-de-wereld-zijn. Het is niet de beslissing, welke het alledaagse vermijdt; integendeel, het heeft het in zich, deze te begroeten als welkome activiteit, welke het behoedt voor de “dagelijkse” (!) sleur – mits die beslissing genomen kan worden op grond van een berekening der (wereldse) consequenties (met inbegrip van ethische consequenties) en betrekking heeft op mogelijkheden, die alle strekken tot versteviging van het zijn in de wereld.”

“Met de vrijheid ontvlucht het alledaagse de liefde, die in haar dagelijkse onvoltooidheid en volstrektheid te onpractisch en te gevaarlijk is voor het alledaagse bestaan, dat zich noodgedwongen beveiligen moet tegen alles wat naar het dweepzieke zweemt. In dit alles is

het de verlossing, die ontvlucht wordt, want deze is slechts als dagelijkse verlossing, die de dagelijkse zonde vóóronderstelt, en daarmee de dagelijkse ernst, de verschrikking en de heerlijkheid, van het onmiddellijk tot God zijn.”

Het alledaagse mijdt de diepten en de hoogten, het mijdt de diepte van de vijandschap tegen het woord en daarmee de zonde, het mijdt ook de ware cultuur.

“Het alledaagse heeft een ongrijpbare tweeslachtigheid. In wezen is het de vlucht voor het dagelijkse. Maar het wil zich als zodanig niet erkennen.”

“De waarheid van het alledaagse is: het ontwijken van de waarheid; het ontwijken van de waarheid van het ontwijken; en zo voort tot in het oneindige. Omdat het alledaagse niet kan komen tot de waarheid van zichzelf, ontkent het die waarheid; m.a.w. het doet het voorkomen, alsof er omtrent zichzelf niets uit te spreken is. De levenswijsheid van het alledaagse is: ‘je moet de wereld door’ en ‘je moet het nemen zoals het is’. Het alledaagse bestaan is dus een geresigneerd in-de-wereld-zijn... zijn zelfbeoordeling is de protest-reflex van zijn beoordeling door anderen. Het is de niet-doorgronde bron van zijn stemmingen en handelingen, ietwat vreemd en toch eigen, steeds weer wonderlijk en bevreemdend in zijn onverwachte manifestaties welke mogelijkheid het zich niet bewust was. Daar echter deze manifestaties inbreuk maken op zijn conventionele onaandoenlijkheid tegenover andere inhouden dan die, welke het in-de-wereld-zijn met zich meebrengt, zet het deze zo spoedig mogelijk van zich af. Slechts de conventionele, de ernst neutraliserende mogelijkheden van het zelf worden geaccepteerd: zo de conventionele moraal belichaamd in het christendom. Want het alledaagse zelf is zeer conventioneel...”

“Echter kan het conventionele ook stuivertje wisselen met het onconventionele, het alledaagse heeft een bedreiging in zichzelf: het dreigt – ‘allegaags’ te worden. Het dreigt te komen tot de waarheid van zichzelf. Weliswaar niet in de vorm der zelf-uitspraak; maar als lijden aan zichzelf, in een onuitgesproken en niet-erkend zichzelf-zijn. Dan ontvlucht het zichzelf in het sensationele. En, daar het zelf de vlucht van het Dagelijkse is, ontvlucht het zijn vlucht, ontwijkt het de waarheid van het ontwijken.”

“Het sensationele is een surrogaat voor de vernieuwing van het heden door het Woord, die het alledaagse vreest en waar het toch naar hunkert... Het hunkert naar zelfstandigheid ten opzichte van tijd en wereld. En het belichaamt zijn hunkering in het ideaal der persoonlijkheid. Het droomt zich de persoonlijkheid als de zelfstandige tegenover de alheid der dagen, als de aan conventie én sensatie onthevene, als de in constante rijkdom van zijn overstromend zelf over de heersende... de persoonlijkheid is de overwinning van het alledaagse, niet door het Dagelijkse, maar door de fictie der ataraxie. Het vluchtende zelf maakt zichzelf slechts in zijn dagdroom tot held.”

“Óf het bestaan is datgene, waartoe het zichzelf maakt. Dan mag het zichzelf-zijn van het alledaagse niet worden bepaald door een waarheid, die het zelf niet erkent – óf het bestaan is waarlijk datgene, waartoe God het stelt, de waarheid van het bestaan de uitgesprokenheid van Gods zijn. Maar dan kan het ook niet uitblijven, dat deze waarheid in het bestaan gerealiseerd wordt... dan heeft het alledaagse zijn standpunt niet zelf te kiezen, maar wordt het in zijn vlucht voor het dagelijkse door het Woord achterhaald en als zonde geoordeeld.”

“Het alledaagse, dat zich als zodanig weet, is het niet meer. Het lijdt aan zijn alledaagsheid. En dit lijden onder de enerleiheid der dagen komt voort uit het besef van zijn schuld in het niet-zijn in de volheid van de dag... de leegte der dagen is de zelf-verminking in de verwerping der goddelijke liefde.”

Wij stellen ons voor nog eens een paar citaten uit deel B van *De vaste grond* te brengen onder de aandacht van onze lezers.⁶ Het gezegde zal volstaan om meerderen op te wekken kennis te maken met dit in zijn soort onvergelijkelijke boek.

K.H.M.

Iets over kenniskritiek⁷

Een man als Dr. Loen moet, gegeven onze situatie, een uitzondering zijn en in bepaalde zin een eenzame. Dat blijkt reeds hieruit dat ik boven dit artikeltje als titel moeilijk kan zetten: Loen. Het zou veronderstellen dat hij een zekere algemene erkenning voor zijn denkwerk heeft gevonden, dat hij onder ons beroemd is en bemind en gezocht, dat iedere nieuwe uiting van zijn geest niet alleen welkom is, maar dat men die ook met graagte tegemoet ziet en ernaar grijpt, omdat een bijzondere ervaring te verwachten is, omdat deze geleerde klaarblijkelijk een unieke verschijning is in ons midden. Maar Dr. Loen is niet zo populair dat je zonder titel naar hem verwijzen kunt. Zo blijft het bij Prof. Dr. Ir. Loen: hij draagt de titels die hij voluit verdient, maar de verwaarlozing of het spontane vergeten daarvan zou een teken zijn dat ze geen afstand suggereren, die bevreemding insluit en markeert. Wat is dat voor een ingenieur?

Toen in 1946 zijn *opus magnum* verscheen: *De vaste grond*, heb ik in dit blad geschreven over “een doodgezwegen boek”. En toch betrof het een boek dat furore had moeten maken, omdat daarin een totaal-nieuwe benadering van de vragen omtrent geloof en wetenschap zich baan brak. Die was reeds voorbereid in zijn wijsgerige dissertatie *Wijsbegeerte en Werkelijkheid* – een inleiding tot het onderzoek van het geloof (1927)⁸. Een citaat:

“de werkelijkheid is geen mozaiek: dit is de Scylla der phaenomenologen; de werkelijkheid is ook spontaan, dartel, eigenmachtig. Zij is anderzijds niet een en al dartelheid: ook deze Charybdis moeten wij vermijden; de bron van de eigenmachtigheid der werkelijkheid ligt in de ‘drager’, in het ‘verdwijnpunt’.”

Wij werden opmerkzaam op de mogelijkheid en op de grenzen van een ontologie (p. 307).

En nog een citaat:

“het geloof is een bepaald stadium tussen de transactie tussen God en ‘ik’. Het is een bepaalde phase in de divina commedia van het ‘ik’. Het onderstelt alle vroegere fasen... het ligt in de tijd – zij het ook niet in de tijd, die de klok aanwijst. Het is de houding van het ‘ik’ jegens God en is dus niet als een zelfstandige entiteit van dat ‘ik’ af te scheiden”! (p. 313) en p. 265:

“het geestelijk bestaan is absoluut conservatief: het volgende moet het vorige onverminderd in zich opnemen. Zonder dit conservatisme geen existentie! Doch dit conservatisme is weer alleen in de *tijd* mogelijk.”

Het gaat dus van meet af om de vooronderstellingen van het geloof, om het wezen van het geloof, om de tijd, om het menselijk “bestaan”, om het beslissingskarakter ervan, dat

---

⁶ Dat vervolg is er niet meteen gekomen, al komt Miskotte in 1963 uitvoerig terug op dit boek.

⁷ Eerste van twee artikelen over dr. A.E. Loen, in *In de Waagschaal* (19) 1963-1964 nr. 9, 168-170, bij het verschijnen van diens boek *Het vooronderstelde – kentheoretische ontgrenzingen*. Den Haag: Boekencentrum 1963. [5411]

⁸ Zie voetnoot 5.

gegrond is in een goddelijke beslissing; om het drama waarin wij ons heilzaam bevinden, om de uitkomst die a priori meegegeven is. Maar dit “wezen” is niet vreemd aan de wetenschap, het heeft ook niet een eigenmachtige toegang tot de kennis van de wereld, het ontdekt de wetenschappen alle als “ontwerp”, waarvan de gelding getoetst wil zijn.

Geen dualisme tussen geloof en wetenschap kan standhouden, noch als scepsis tegenover de wetenschap, noch ook als afweer tegen de “pretenties” van het geloof. De samenhang van het christelijk geloof en de wetenschap is niet alleen historisch relevant (in zover het eerste als de geboorteschoot van het andere wordt herkend), maar ook en nog veel meer existentieel-beslissend (voor zover er geen dubbele waarheid kan zijn) en bevrijdend met name voor de moderne wetenschap, die in haar ontwerpen als gevangen zit en zelfs haar stoutste hypothesen schijnen lasso’s geworpen door de tralies.

Het kan ons nauwelijks verwonderen dat het grote werk *De vaste grond* methodisch en in een diepe waarachtigheid (omdat alle apologetiek zodoende bij de wortel wordt afgesneden) met theologische noties, met de “oorsprongswoorden” aanvangt, om dan verder te gaan tot een eigen existentiële filosofie, om *dan* eerst tot een leer van het zijn, een ontologie over te gaan, en te besluiten met een kentheorie waarin de wetenschappen geordend worden, een orde waarin de logica, de wiskunde en de filosofie apart gehouden worden, omdat zij ieder op haar wijze niet een categoriaal-typisch kennisgebied betreffen, maar het formeel algemeen geldige van ons kennen. Het logische is a posteriori ten opzichte van de ontische waarheid: het formele is a posteriori [ten opzichte] van het materiële. Echter is het logisch (onder een nader bepaald voorbehoud) in elk willekeurig specimen van deze waarheid toegankelijk; het is als het ware in gedachtenexperimenten te bepalen. In zover is het a priori ten opzichte van de ervaring (p. 315).

Over deze dingen gaat het in Dr. Loens nieuwe boek: *Het Vóóronderstelde*. Maar voor ik daar een los woordje over zeg, kom ik nog graag even terug op de miskennis van het hele oeuvre. De redenen daarvoor zijn mijns inziens niet te zoeken in duisterheid. De stijl is wat stroef, maar klaar en fris en vrij van alle literatendom dat sommige wijsgerige werken ontsiert. Ze zijn ook niet te zoeken in wereldvreemdheid, want hoe brandend de hier aangevatte problemen zijn en hoe levensecht de toon (zelfs volgehouden bij de diepste abstracties) blijft, ziet men reeds als men nog niet verder is gekomen dan bladeren. De diepste grond bij vakgenoten en andere insiders is, dunkt mij, de ergernis over wat hun de omgekeerde wereld schijnt: het geloof wordt hier niet beoordeeld na gedaagd te zijn voor de rechtbank van de wetenschap of (daar dit niet goed mogelijk is vanwege de onbevoegdheid) van de wijsbegeerte, maar eerder omgekeerd. Dit geeft aanstoot, want men mag alles zijn, alleen geen christen, althans niet wanneer men ernstig genomen wil worden! Hoe kan men met een ernstig gezicht een “omgekeerde wereld” aanbieden, zekerheid op onzekerheid bouwen, grondbegrippen kritiseren vanuit een grootheid die zelf niet begripmatig is te vatten, uitsluitel geven daar waar niemand met enig vertrouwen uitsluitel geven *kan*? Wel is het voor de beheerders van het denk-bedrijf toelaatbaar (desnoods) een *negatief* oordeel te hebben over de waarheidspretentie van de wetenschap,

maar juist het positieve betrokken zijn bij zoveel negativa blijkt niet door de beugel te kunnen. Men neemt het desnoods van Dèr Mouw, als hij zegt (*Brahman I 5*):⁹

*Ijv'rig in schachten van natuur en taal
Zoekt lang mijn speurzin met voorzichtig boren
Voor wetenschap's wolkenkrabbende Toren
Naar deugdelijk bouwversterkend materiaal.*

*Niets kon mijn koel geestdrift'ge vlijt verstoren:
De Toren zag ik rijzen, zaal op zaal.*

*En dreigde al doffe stiklucht ons te smoren,
Mij en mijn lamp, flikkerend flauw en vaal.*

*Niets kon mijn mensentrots zozeer bekoren,
Als 't graven, trouw, naar nuttig mineraal –*

*Tot plotseling 'k zag: alle arbeid is verloren;
Hij staat op brokk'lend zand, en zakt eenmaal.*

Maar Dr. Loen meent juist *niet* dat alle arbeid verloren is, hij ziet de impuls voor de wetenschappelijke arbeid ook niet zozeer in mensentrots als wel in de menselijke roeping en in de nood van het bestaan. Hij ziet de Toren *niet* vallen, maar vraagt naar betere fundamenten. Hij vlucht niet uit de wetenschap, zoals Dèr Mouw, in een tijdloze mystiek, maar beweegt zich in de hem toegemeten tijd, in de geschiedenis met haar opdracht. Juist deze positieve eerbied en deze zeer bepaalde medewerking aan de voortgang van de wetenschap leidt tot de bevreemding, als men die “omgekeerde wereld” onderkend heeft. En meer nog wekt bevreemding de dieptepsychologie die Loen in zijn hoofdwerk, vooral in hoofdstuk III “Het Bestaan”, laat meespreken met een ontdekkende ernst, bijvoorbeeld in § 15 “*Dagelijks en alledaags*”, waarbij het eerste de ernst, het tweede de frivoliteit, het eerste het leven voor God en het tweede de vlucht voor God betekent. Is het dagelijkse het in de beslissing gesteld zijn tegenover God alleen, zo moet onder “allegaags” ook worden gerekend het hogere, bijvoorbeeld het ethische, dat middels conventionele normen stevig verankerd is in de wereld. En hoor nu de volgende passage om te beseffen waarom men bij deze onderscheidingen onrustig wordt en achterdochtig (want al deze typeringen raken ook min of meer het gesloten karakter van het wetenschappelijk bewustzijn [in] haar onderstelling dat de rede in niets rust dan zichzelf):

“Het alledaagse mijdt deze hoogten en diepten, het beschouwt deze als het erfdeel der uitzonderlijken, doch niet inhaerent aan het gewone bestaan; en als de uitzonderlijkheid het te na dreigt te komen, dan wordt het kriebelig en ontwijkt het. Het weigert, in zijn conventionele onaandoenlijkheid tegenover de ernst, gestoord te worden. Doch het mijdt

---

⁹ J.A. Dèr Mouw: *Brahman 1*. Amsterdam: W. Versluys 1919, 5. [974] Leestekens aangepast aan het origineel. Miskotte laat regel 5 en 6 weg: *Al rilde mij 't getril van 't schrille staal / Door pijnlijk merg van anders wensende oren,*

ook de diepte van de vijandschap tegenover het Woord, en daarmee de zonde, dit 'Grübelproblem der christlichen Welt (Windelband¹⁰)... het substitueert het woord door het christendom... daarbij maakt het 'alledaagse' (dat een afweer tegen het 'dagelijkse' is) het christendom tot een inhoud der cultuur; en daar cultuur is: het tot zijn mogelijkheid-zijn van het zelf, maakt het principieel-alledaagse het christendom tot *een mogelijkheid van het zichzelf* zijn, d.i.: tot een religieuze mogelijkheid... daarbij weet echter het alledaagse ook met de ware *cultuur* geen weg. Deze laatste verwerpt juist elke realisatie der mogelijkheid als ontoereikend; in de ware cultuur is een 'ijver tot God'... dan ontvlucht het zichzelf in het sentimentele. En daar het zelf de vlucht voor het dagelijkse is, ontvlucht het zijn vlucht, ontwijkt het de waarheid van het ontwijken" ...

"Het sensationele is een surrogaat van de vernieuwing van het heden door het Woord; deze vernieuwing wordt door het alledaagse bestaan gevreesd hoewel het ernaar hunkert... Ontvlucht het zich zelf niet, dan *weet* het zich als alledaags. Maar het alledaagse dat zich als zodanig weet, is het niet meer: het *lijdt* onder zijn alledaagsheid. En dit lijden onder de enerleiheid der dagen komt voort uit het besef van zijn schuld in het niet-zijn in de volheid van de dag... de leegte der dagen is de zelf-verminking in de verwerping der goddelijke liefde."

"Ontvlucht het alledaagse zichzelf wel, dan kan het alleen in zichzelf vluchten. Want de sensatie brengt het *niet* buiten zichzelf; deze vlucht voor zichzelf is juist het alledaagse. Het vervalt in de radeloosheid van het *uit zichzelf in zichzelf* moeten vluchten. En als het die radeloosheid *erkent*, is het verloren; dan is het in zichzelf vastgesteld en het kan niet meer vluchten. Dan wordt het als het ledige zelf *vastgesteld* in de ledige tijd. De vlucht voor de ledigheid van de tijd en van het zelf wordt tot een obsessie. En ergens, in een onbepaalbaar punt des tijds, komt het einde van deze oneindige reeks van de vlucht ontvluchten, komt de ineenstorting" (fragment van p. 116-120).

De schrijver meent dat *dit* het eigenlijke thema van de literatuur is. De kunst neemt namelijk geen afstand tegenover haar onderwerp en brengt juist daardoor het alledaagse tot zichzelf, dat is: daar het geen zelf hééft, tot zijn crisis.

Flarden van een fragment kunnen geen beeld geven van deze en dergelijke analyses van de verloren positie waarin de mens staat. Ze zijn echter voldoende voor ons doel als we bedenken dat in het hier ontwikkelde drama, zij het misschien op een hoogst niveau, ook begrepen is de wetenschap en de wijsbegeerte in haar systematisering, haar conventies die uit de *autonomie* worden afgeleid. De hunkering die aan de filosofie ten grondslag ligt is de onbevredigende impuls tot het vinden van de grond van het bestaan, zij vindt die voorlopig in de logos zelf. Het axioma is nu dat de grond van het bestaan (= mens-zijn) tot de competentie van het bestaan zelf behoort, dat de logos zijn gelding en rechtvaardiging van de wortel tot de top van zijn zelfontvouwing heeft in zichzelf. Filosofie die niet van haar hunkering naar logische zelfgenoegzaamheid bevrijd en daarmee op een andere basis gesteld is, moet *resigneren* (p. 3).

Als daar dan aan toegevoegd wordt dat (helaas!) theologie met begrippen moet werken die (helaas!) ook grotendeels gevormd zijn op grond van het axioma van de zelfgenoegzaamheid van het bestaan... dan gaat dat zo zeer *tegen de draad* van de vigerende denkdressaten in dat

---

¹⁰ Wilhelm Windelband: *Die Geschichte der neueren Philosophie, Erster Band: Von der Renaissance bis Kant*. Leipzig: Breitkopf und Härtel 1878, 116.

een radicale bevreemding ten aanzien van een dergelijke wijsbegeerte als deze, die *De vaste grond* ontvouwen wil, welhaast onvermijdelijk moet heten. Dit intermezzo meende ik te moeten invoegen om de negatie van Dr. Loens werk enigszins te verklaren.

Nu gaat het in het nieuwe boek (verschenen bij het Boekencentrum, met steun van de Ned. Org. voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek!) om dezelfde dingen, maar ze worden eenvoudiger gebracht omdat ze geconcentreerd kunnen worden rondom één thema: “het vóóronderstelde”. Het gaat praktisch alleen om het in de wetenschappen niet erkende en toch vooronderstelde, stellig en aanwijsbaar vooronderstelde. Het spitst zich toe allereerst om het vooronderstelde in de exploraties aangaande het kennen zelf, aangaande het *wezen*, de *mogelijkheid* en de *grenzen* van het “kennen” zelf en als zodanig, het onbewust-voronderstelde in “het” denken, het onwillekeurig-verzwegene in de thesen. Dit complex van niet voltrokken en toch impliciet-voltrokken akten van de menselijke geest moet aan het licht worden gebracht, dat wil zeggen: moet tot zijn recht komen. Met een hartstocht (die géén betere zaak waardig is) staat Dr. Loen voor de onaantastbaarheid van de “zaak” die in het geding is, de “zaak” van de waarheid (en *in* haar waarheid). De waarheid is in ieder geval dat het kennen de waarheid *niet heeft* als een onvervreemdbaar bezit en dat anderzijds de waarheid *niet* het resultaat kan zijn van een *eeuwig zoeken*. Het behoeft nauwelijks gezegd dat het in dit boek betoogde niet alleen “zuiver wetenschappelijk” ons aangaat, maar ons leven en denken onmiddellijk aangrijpt en ons beweegt tot een ómdenken met geweldige gevolgen. Wij willen trachten in een volgend artikeltje de hier aangesneden vragen nog wat dichter bij de lezer te brengen.

K.H. Miskotte

Het vóóronderstelde¹¹

“Hij, mijn breinwerker, behoort tot hen, die zich pas op hun gemak voelen als hun bewustzijn onmiskenbaar binnen de rede valt, d.w.z. door de rede mede omvat wordt. Ook bij de snuggersten onder hen, die dit niet geheel toe zullen geven, is dit zo – in de praktijk. Zij kunnen het niet helpen: het is een kwestie van structuur, van bouw (...) het dogma van dit genre intellectuelen is de *absolute relativiteit*: de volstreckte onvolstrektheid. Wie anders van bouw is, vindt zulk een dogma absurd, niet alleen een contradictio in terminis, op zichzelf geen bezwaar, maar zonder stimulans, een horizontale”.

Zo de dichter A. Roland Holst, die zich scherpzinnig en diep rekenschap geeft van het innerlijk gedrag van de moderne homo intellectualis, reeds vanaf *Uit zelfbehoud* en *Voortekens*¹² en met dit werk voortgaat in aforistische overwegingen in het maandblad *Maatstaf* onder andere onder de titel: “Waarmee ik maar zeggen wil”. Het bovenstaande kan ons, evenals het vers van Dèr Mouw, dienen een toegang tot Dr. Loens ‘kennistheoretische ontgrenzingen’ te vinden voor wijsgerige leken (waartoe ik ook mezelf reken). Inderdaad, het ondoordachte van het moderne dogma van de absolute relativiteit

---

¹¹ Tweede van twee artikelen over dr. A.E. Loen, in *In de Waagschaal* (19) 1963-1964 nr. 10, 188-189, bij het verschijnen van diens boek *Het vooronderstelde – kentheoretische ontgrenzingen*. Den Haag: Boekencentrum 1963.

¹² Resp. uit 1938 en 1936. Het citaat is uit ‘Waarmee ik dan maar zeggen wil’ II, in: *Maatstaf* (7) 1959-1960, 407.

snijdt “natuurlijk” geen hout, snijdt ons af van de ernst van het leven in het denken, houdt voor “vanzelfsprekend” wat het éérst discutabel is, gaat aan het “gegevene” voorbij, door het “gegevene” van de ervaring vast te nagelen op provisorische noties, zonder althans een poging te wagen in te gaan op het “vooronderstelde” van de rede zelf, waarvan zij, het negerende, in de grond toch constant leeft. De “*breinwerker*” is inderdaad een “moderne” verschijning, modern in de zin van het laatstgemelde (en het diepst-gefrustreerde), het rustig-afgeslotene (én het door verdrongen onrust geteisterde), het aangeboden-normatieve (en het door stormen van negativisme bedreigde). Nu is het opvallende dat A.R.H., dit alles ziende, het herleidt tot een kwestie van antropologie of psychologie, en daardoor zijn verweer tegen deze “breinwerker”, middels een typologie, uit het subjectieve laat opkomen: “zij kunnen het niet helpen: het is een kwestie van structuur en bouw” en anderzijds dit “absolute relativisme” voor “absurd” verklaart. Maar kan er een bouw zijn die wij de basis achten voor het “absurde” en daarmee genoeg nemen en alleen constateren dat wij zelf “anders van bouw” zijn? Kan de mens een volstrekte “*contradictio in terminis*” aanvaarden als dógma en alleen persoonlijk constateren dat dit dogma geen “stimulans” bevat en ons in het “horizontale” brengt of laat, terwijl het toch inderdaad een dogma betreft, dat over alle tijdgenoten heersen wil en in het gemenebest noodzakelijk zich doorzet en feitelijk zich doorgezet heeft als een radicale zuiveringsactie tegenover (laat ons, om in het beeld te blijven, zeggen)... het “verticale”?

Wij menen daarmee aangeduid te hebben wat Dr. Loen als eerste opdracht van een kennisleer ziet en wij menen te zien dat nu, anders dan het in vroeger eeuwen wel geweest is, de taak van de wijsbegeerte niet allereerst op de grenzen van de kennis gericht is, maar op de *ontgrenzing* daarvan. Het ligt voor de hand om daarbij te vermoeden dat ons de toegang tot een metafysica opnieuw zal worden gebaad. Maar het tegendeel is het geval, het blijft bij een exploratie van het “vóóronderstelde” in ieder kennisproces, in elke akte van het denken, in elke hypothese, in ieder project. En het waarheidsgehalte van de vakwetenschappen hangt aan de vraag of zij hun methodische reductie kunnen en willen openhouden naar de instantie of de bron, waar de kennis niet zozeer héénstreeft maar waarvan zij reeds *vandaan* komt. De aandrift van het denken kan zich dan, wat vakwetenschap aangaat, niet neerleggen bij theoretische conclusies,, anders dan onder beding dat deze praktisch-methodisch, met het oog op een bepaáld gebied van de werkelijkheid,, even voorlopig zijn als de uitgangspunten. Wat de wijsbegeerte aangaat, zij kan waar zij immers over “alles” gaat, geen vrede hebben met zulk een gebied. Het geheel gaat haar aan, al het kenbare, al wat in redelijkheid kan uitgesproken worden (in laatste instantie wordt het denken hoorbaar, verstaanbaar in taal) – en teruggaat op het natuurlijke, het gegeven, het vanzelfsprekende. Deze laatste bepalingen beschrijven echter juist geen facticiteit, maar omschrijven een *postulaat*: het denken veronderstelt waarheid, niet achteraf of als streefdatum, ook niet vooraf en als uitgangspunt, maar tijdens de denkakte zelf. Elk onderzoek veronderstelt in de voltrekking, in het gebeuren zelf, de waarheid. Hoe gedeeltelijk het onderzoek mag zijn, het is uiteindelijk niet betrokken op een gedeeltelijke waarheid, op een aspect van het zijnde (middels één functie van het denken), maar op de waarheid van het zijn, op de totaliteit van de werkelijkheid. Deze is echter niet te objectiveren, maar logisch te vooronderstellen.

Dr. Loen onderscheidt “functionele waarheid”, “zijnswaarheid” en “zijn”. De zijnswaarheid blijft waarheid ook als de functionele waarheid feitelijk *on*waarheid zou zijn...

“De zijnswaarheid staat niet in de dimensionele, lineaire uitgestrektheid van waar en onwaar”.

Niet alleen het zijn, ook de zijnswaarheid moet *onafhankelijk* zijn van de functionele waarheid. Deze these voert tot nadere onderscheidingen, begrenzingen en verbindingen, en leidt vooreerst tot de uitspraak:

“Zijnswaarheid is normatieve uitspreekbaarheid, de functionele waarheid van denken en kennen bestaat in de *conforming* van het feitelijke uitspreken (dat zich daarin voltrekt) met die normatieve uitspreekbaarheid” (p. 10).

De zakelijke *conforming* kan ook een “deelhebben” genoemd worden.

Wij moeten uiteraard veel laten rusten, ook schakels die nu, in dit fundamentele eerste hoofdstuk, onmisbaar zijn, eigenlijk ook onmisbaar om de intentie die wij hebben aangeduid recht te doen. Voor de lezer van dit blad is er één kenkritische ontgrenzing wellicht die hem het meest aanspreekt. Het gaat over de vraag die (bij de wijsbegeerte) van het vooronderstelde wel aangesneden móet worden: is het kennen zoals het in ons *dagelijks leven* fungeert iets heel anders dan het wetenschappelijke? Men sprak eertijds wel wat fors (bij de Marburgse en Badense Kantianen) over het vóórwetenschappelijke denken. Het volgt uit de leer van het deelhebben aan de vooronderstelde zijnswaarheid dat Dr. Loen hier niet alleen minder fors-afsnijdend moet te werk gaan, maar precies de andere kant uitgaat: het gaat bij het dagelijkse tenslotte niet om een speciaal soort van kennis, dat van het wetenschappelijke kennen wezenlijk verschillen zou, het dagelijkse *omvat* veeleer het wetenschappelijke in zijn wezen, omdat het zo allround aan het “vooronderstelde” deel heeft, maar er is *méér*:

“het neemt ook de resultaten van het wetenschappelijk denken in zich op, bij de een meer dan bij de ander en bij de een in heel andere selectie dan bij de ander”.

Het is echter naar zijn intentie een omvattend kennen, waarin het “vooronderstelde” om zo te zeggen meer onbewust maar ook onmiddellijker aan de orde is. Dit kennen is zo *vanzelfsprekend*, het doordringt zozeer ons gehele bestaan, dat wij moeite hebben het ons te realiseren. Het is namelijk één met andere zielsvermogens. Dat ook het gevoelen kenniskarakter heeft is geen nieuws in de wijsbegeerte. “In het zich-bevinden is het bestaan zichzelf ontsloten”, zegt Heidegger. En Sjestov protesteert tegen de rede, maar zijn protest uit zich in woorden, zelfs in welsprekendheid, en is dus alleen mogelijk op grond van deze zelfde ontslotenheid (p. 13). Het “vooronderstelde” is immers in elk geval dat waarvan wij in ons bestaan onmogelijk *kunnen abstraheren*, omdat wij daardoor ook van ons bestaan zelf zouden abstraheren. Daarom is het positief, maar toch onbepaalbaar. Is het “de wereld”? Het “*Dasein*”? Is het “God-en-de-wereld”? Is het de “werkelijkheid”? Is het het “zijnde”? Maar wil dit geen toverformule zijn, dan moeten we eerst de “*zin* van het zijn” trachten te bepalen. Ook bij deze pogingen tot nadere ontologische fixatie blijft ons denken een proces, blijft het discursief, lukt het niet het geheel *als* een geheel uit te spreken; niettemin *bedoelt* het denken in dat proces, in die discursieve gang toch altijd het geheel!

Nu hebben de speciale wetenschappen speciale vooronderstellingen, die continu fungeren maar zelden worden uitgesproken. Worden ze uitgesproken, dan blijkt het meest zekere van deze speciale vooronderstellingen toch niet zeker in de zin van objectief geldig en dwingend. Dat het tot zulk een bewustheid en uitgesprokenheid zelden komt mogen wij geredelijk toeschrijven aan de “thematische focussing” op één punt en dus van de vooronderstelling van dit éne punt, die de partiële methodiek draagt, het consequente volgen van een bijzondere baan mogelijk maakt en rechtvaardigt.

Hoe weinig deze schijnbaar-abstracte overwegingen ons in een intellectualistisch en levensvreemd klimaat brengen, blijkt duidelijk wanneer Dr. Loen voor het eerst één speciale wetenschap, namelijk de mathematische fysica tot voorbeeld kiest (later zal er p. 62vv. breder op ingegaan worden). Háár vooronderstelling is dat de tijdruimtelijke werkelijkheid een *causale* orde vertoont en dat deze causale orde *wiskundig* te beschrijven is. Deze vooronderstelling is methodisch wettig en beweegt zich op zichzelf niet willekeuriger of omvattender of onkritischer dan andere noodzakelijke onderstellingen in andere wetenschappen. Maar als wij als verrukte en zwoegende onderzoeker of als gebiologeerde en meegezogen toeschouwer de zo verworven kennis voor het één-en-al houden

“als wij niet meer zien, dat die methodische aparte vooronderstellingen van zulk een aparte wetenschap in zichzelf inconsistent zijn, onaf, slechts een onvolledig fragment – dan is het resultaat een *verminking* der vooronderstellingen, van alle kennen, een spookachtige werkelijkheid, een monstrum” –

“Die methodische vooronderstellingen zijn op zichzelf slechts een membrum di[s]jectum, dat in waarheid deel uitmaakt van een organisch geheel, namelijk de vooronderstellingen, als geheel, van het kennen” (p. 17).

Wat zulke extrapolatie van de methoden, vooral bij popularisering van het vak voor onheil aanricht, met name waar zij zich met de natuurlijke theologie in de volksziel verbindt, is niet te besommen. Nog geheel afgezien van de techniek heeft de fysica, fungerend als algemene wereldbeschouwing, het bewustzijn van de schare gestempeld, hun levensgevoel neergedrukt. De experimentele kunst moet men (dacht ik) vooral ook zien als een verwoede revolutie tegen *dit* wereldbeeld, tegen *dit* kosmische tuchthuis. De verwarring die zij ook sticht kan alleen door een betere filosofie, door kenkritische ontgrenzing geheeld worden. Maar men lette erop dat “la conscience malheureuse” (Fondane)¹³ veel minder luid wordt bij de experimentelen dan bij de dichters van een voorgaand tijdperk met hun vaak grootse maar gefrustreerde idealisme. Om een voorbeeld te geven uit duizenden (waarbij juist die verbinding van de overmacht van de fysica als wereldbeschouwing en in het negatieve gedrongen “natuurlijke theologie” sterk uitkomt) citeer ik een strofe van Jan Greshoff uit zijn jonger werk, toen hij gebukt ging onder “Gods perfide mathematica en dwang”.

*De sterren aan de randen van de tijd
En tot in de uiterste eeuwigheden
Zijn in een koel gebogen baan geleid,*

---

¹³ *La conscience malheureuse* (1923) is een boektitel van de Roemeens-Frans-Joodse filosoof en dichter Benjamin Fondane (1898-1944). [209]

*Boven de macht en de gebeden
Van de arme zielen, die hun weg niet vinden
Tussen de ellipsen en de winden
Der... goddelijkheid.¹⁴*

K.H. Miskotte

Niet te vergeten: Loen¹⁵

Onder de stroom van literatuur over de secularisatie gaat soms het gewichtigste schuil, de stroom gaat verder en het komt niet weer boven. Dit is vaak het lot van het bijzondere, want het is niet zozeer de stroom die het voor de ogen verbergt of vertroebelt, maar het zijn vooral de moede ogen die niet meer gericht staan op wat zij toch eigenlijk zoeken. Inzake “geloven en denken” met name (die men met de secularisatie terecht als probleem verbindt) is veel van hetgeen verschijnt te omslachtig of te vakmatig, en in bijna geen geval staat er een strikte samenhang achter, leeft er een innig verband tussen die partners: het geloof en het denken. Geheel enig in zijn soort is daarom het boek van Loen, onze landgenoot, die met zijn *Säkularisation* (Kaiser Verl. München)¹⁶ tot over de grenzen van ons taalgebied is doorgedrongen. De reacties zijn daar zeer positief. De mensen te onzent, die met het vragencomplex zitten, mag deze gave niet ontschieten in de stroom van de vergankelijkheid, vóór hun ogen het hebben opgevist, opgevat, gezien en beschouwd. Het is geen wier, het is geen vis, maar een kleinood dat, zou men zeggen, iemand heeft laten vallen over de reling van een schip. Nu is het opgedoken en wordt aangeboden aan wie het onderkent. Anders dan zijn boek *Het vooronderstelde* wordt hier het gehele gebied van de vragen van geloof en wetenschap bestreken, dus niet alleen de moderne fysica en de biologie, maar ook de religieuze projectie, en in den brede het enigma van de geschiedenis. De secularisering wordt nog verder kritisch begeleid in de wijsbegeerte, maar ook in de theologie, en zo komen Bultmann, Bonhoeffer en Tillich ter sprake.

Het gaat Loen om de doorlichting van de grote vooronderstelling van de wetenschap, die heet: “de werkelijkheid”. Het gaat hem echter om de “eenheid der waarheid”. Hij toont aan dat de secularisering in de wetenschap de grond is van elke andere secularisering; maar juist in de wetenschap is de grond logisch-onhoudbaar. Dit is alleen secundair polemisch bedoeld, primair bevrijdend, ontspannend. Vandaar de ondertitel: “over de ware vooronderstelling en de zogenaamde god-loosheid der wetenschap”. In solidariteit en milde openheid legt hij het streven van de wetenschap van de laatste eeuwen niet vast op het zelfbewustzijn van de wetenschap. Zij verstaat zichzelf principieel-verkeerd, ze meent zonder God te moeten zijn, maar hij is haar ware veronderstelling. Dus: géén dualisme tussen geloof en wetenschap, waarmee de theologie meestal tevreden is geweest. Zo doende heeft de theologie de

---

¹⁴ Voorlaatste couplet van het gedicht ‘De gevangene’ van Jan Greshoff, in: *De Ceder* (1924). Te vinden in: *Verzameld Werk: Gedichten*. Amsterdam: P.N. van Kampen en Zoon n.v. & Em. Querido 1948, 69-71. De uitdrukking ‘Gods perfide mathematica en dwang’ vormt het slotakkoord van dit gedicht.

¹⁵ Verschenen in *In de Waagschaal* (21), 1965-1966, nr. 11, 214-215.

¹⁶ Zie voetnoot 1.

mensen overgelaten aan de gespletenheid die zo kenmerkend is voor het moderne bewustzijn. Tegenover deze fundamentele ellende wil Loens boek een bevrijding zijn. Om zoiets op zich te nemen als de meest aangelegen taak, als kleine, maar diep ingrijpende hulp voor de moderne mens, moet een denker zich geroepen weten. En ware roeping kan niet worden vervuld zonder een uitrusting die is aangepast aan de problematiek. Nu, Loen is in zijn leven zo geleid dat die uitrusting gaandeweg vollediger en vaster werd. Hij was immers ingenieur, studeerde later nog wiskunde, ging over naar de wijsbegeerte, promoveerde bij De Sopper, wierp zich op de systematische theologie – en, niet te vergeten, werd hij door de omgang met studenten in de exacte wetenschappen als christen bewogen tot een eigensoortig pastoraat. Hij werd een mede-mens die de verwarring van de geesten, voor zijn deel, radend, helpend, verlichtend tegentreedt op het niveau juist van de moderne theorieën. Uit die bewogenheid komt zijn strijd voort het vooral zo eenvoudig mogelijk te maken, zodat zijn werk niet speciaal voor *high-brows* is geschreven.

Onder ons leeft en werkt Prof. dr. ir. A.E. Loen als gids en helper, als eenvoudig... een christen in deze tijd en tegen haar verkeerde veronderstellingen, die het lijden van de tijd hebben teweeggebracht: dat dit lijden bewust toeneemt kan men niet zeggen, dat het echter onbewust als een nood, een stille hopeloosheid in velen leeft, behoeft niet te worden betoogd. Het is een openbaar geheim, dat men liever niet aanroert. De goede toon vraagt dat permanent, in het werk van Loen wordt die sfeer van de goede toon, het uitwijken voor de laatste vragen en het ontzien van de vrijblijvendheid doorbroken. Bij alles wat dualistisch-uitwijkend over deze laatste vragen wordt te berde gebracht, wilde ik alleen aanraden: niet te vergeten: Loen! Want hij heeft de moed *nu* op te komen voor de “eenheid der waarheid” in God; zonder dat moet het denken op zijn mooist het opgeven, verbitterd of gemoedelijk, en resigneren bij de zelfgenoegzaamheid van het denken, die... ondenkbaar is.

K.H. Miskotte